

KOCSIS RÓZSA

Feltámadás és Irgalom

TOLSZTOJ ÉS NÉMETH LÁSZLÓ UTOLSÓ REGÉNYE

A tolsztoji világgéphez való érzelmi és eszmei kötődést indulástól kezdve a pálya végéig nyomon követhetjük Németh László életművében. Tolsztoj élete, a Kelet és Nyugat értékeit ötvöző művészi iránya, valamint Kelet-Európa és a világ válságából kiutat kereső erkölcsi programja már a Tanú-korszakban is a némethi minőségidea és kultúrateremtés egyik példája volt. A negyvenes-ötvenes évekbeli fordítások és nagy tanulmányok révén pedig Tolsztoj világa szerves részévé vált Németh életművének. Már nemcsak moralista-gondolkodói eszmekörében érezte hatását, hanem regényírói szemléletén is nyomot hagyott.

Nem azt akarjuk mondani, hogy Németh László bármiféle formában is átvette volna Tolsztoj eszméit, hanem hogy kelet-európaiságukból következő problémálatásuk és emberi-művészi-gondolkodói alkatuk rokonsága hasonló úton és módon, hasonló cél felé sarkallta mindkettőjüket. Németh saját eszményeinek a rokonát és céljainak az igazolását találta meg Tolsztoj életművében, ezért vállalta a tanítványi szerepet s odaadását tanúsítva nevezte magát az „inasának”.

A „Tolsztoj inasaként” című nagy tanulmányában — amit Sőtér István a magyar Tolsztoj-irodalom „legkiemelkedőbb alkotásának” ítél —, a regényírói módszeren keresztül elemzi az életművet úgy, hogy a magyar irodalomra is utal vele. Az első korai Tolsztoj-írást szintén a regény problémájával indítja, a magyar próza „konokul természetrajzi” voltát kárhóztatva, amely csak az „élet alakját adja s az embercsoportokat mint faunákat írja le”. A tolsztoji s általában az orosz regényre, mint az „örök problémák” felé mutató példára tekint.

Némethet indulásától kezdve foglalkoztatta a magyar regény megújításának lehetősége. Kritikus, esszéírói, később pedig fordítói tevékenysége nagyban hozzájárult, hogy a kelet- s a nyugat-európai regény klasszikus és modern módszereiben egyaránt elmélyüljön. Jól tudva, hogy a nagy regényirodalmak mögött tápláló közösség és az általános emberit képviselő kultúra áll. Az 1948-as „Regényírás közben” című tanulmányában éppen azt fejtegeti, hogy az igazi nagy regényirodalmakra, mint az angol, a francia és az oroszra, olyan közösségek nőttek fel, akiket foglalkoztattak azok a problémák és kérdések, amelyek a kort kifejező műveket életre hívták és táplálták. Ezért merült fel benne, hogy: „Pótolhatom-e, ami egy regényben nem az én részem, hanem az egész népé.”

NÉMETH S GONDOLATI REGÉNYMODELLJE

Németh László regénnyel kapcsolatos vívódása a Móricz utáni magyar próza alapvető problémája. Miként lehet a történelmileg-társadalmilag szükséges mondanót az általános emberivel összefüggésbe hozni, intellektuálisan megemelni és lélektanilag elmélyíteni.

A XX. századi európai regény ugyanis nem csupán egy történetet akar elmon-

dani, hanem a történetben rejlő probléma foglalkoztatja inkább. A kor intellektuális igénye a gondolati regényt helyezi előtérbe. A „filozófiától viszolygó” magyar prózának is utat kell találnia az életes epikai ábrázolás és az elvont gondolat szükségszerűen helyes egyensúlya felé.

Béla Miklós szerint Németh László a „lélektörténet elmélyítésében próbálta megkeresni az egyetemes emberhez fűző szálakat”. A magyar realista hagyományt őrizve és folytatva, gondolati-lélektani vonatkozásban törekedett az újításra. Realista módon kivetített intellektusa ugyanis a korabeli létezés és az örök emberit kívánja jelképezni egyszerre. Nem a szubjektív lényegintuáció sugallta általános felől, a különös révén utal az egyedire, hanem a valóság jegyeivel ábrázolt egyedi nála egyszerűsmind az általános szimbóluma. Realista módszere racionalista világtételeiből következett, jóllehet e módszeren belül felhasználta az irracionalista lélektani-esztétikai koncepciókkal összefüggő művészi eszközöket is.

Indulásokor a lélektani ábrázolás tanulmányozása céljából fordult a görög sors- és jellemtragédiák felé. De példa volt számára a prousti tudatregény intellektuális problémáit és valós élethelyzeteket egyszerre felidéző képtéchnikája is. Németh Proust módszerének a saját regényépítésében való alkalmazásáról több ízben nyilatkozott, ezt a technikát idézi utolsó regényének a képszerűsítése is. Előbb említett korai Tolsztoj-írásában viszont azt is hangsúlyozta, hogy közép-kelet-európai viszonyok közt, az egyetemes emberit képviselő orosz regény — így a tolsztoji, dosztojevskiji — hathat a magyarra abban a vonatkozásban, hogy a felszín ábrázolásán túllépjen és az „örök emberi problémák” felé utat találjon. Később a negyvenes-ötvenes évekbeli Anna Karenina és egyéb művek fordításai révén úgy belemélyedt Tolsztoj életművébe, hogy regényírói szemléletén is nyomot hagyott. Még indulásakor inkább a nyugati mesterek módszereiben tájékozódott, addig utolsó művei már pályájának a „tolstoj fordulatát” jelzik.

KELET-EURÓPAISÁG ÉS REALIZMUS

Az 1956-os „Tolsztoj inasaként” című nagy tanulmányában szintén a regényírás felől közelíti meg az életművet. Tolsztoj érdemét abban látja, hogy egyaránt művészetbe tudta olvasztani a Kelet és a Nyugat értékeit. A francia analitikus regény módszerével úgy ábrázolta a kelet-európai embert és világát, hogy az egyetemes emberi képviselőjévé tette.

Németh saját eszményeinek a megvalósítóját ünnepelte Tolsztojban, aki világirodalomba emelte a „nép lelkét”, ami neki, a Gyász, az Iszony, az Égető Eszter és az Irgalom írójának is célja volt. Szerinte a kelet-európai művészet olyasmint adhat a túlrejt nyugati kultúrának, ami már hiányzik belőle. Az elgépiesedett civilizáció figyelmét a létet fenntartó erők, az ember és természet kapcsolata felé fordíthatja. A világtól elidegenült s individualizmusába zárkózott nyugati szellemet pedig visszavezetheti az emberség ősi forrásaihoz és a kollektív tudatú világtételekhez. Efelől nézve ugyanis a nyugati fejlődésből kiszorult kelet-európai ember „elmaradottsága ellenére nagyobb, teljesebb a nyugatnál”. Ám ennek világirodalmi szintű kimondása „csak az oroszoknak adatott meg a nagy siker jogán — itt az orosz regény világsikerére céloz —, hogy ezt a nevelés veszélye nélkül kimondhassák”. Tolsztoj nagyságát — mint ahogy Bartókét is — éppen abban látja, hogy szintézist teremtett a Kelet és a Nyugat értékei közt. A kelet-európai szellemet nyugati módszerrel ábrázolta, így tette képviselőjévé és szószólójává a közös örök emberinek. Hasonló igény sarkallta a regényíró Németh Lászlót is.

A szóban forgó tanulmányban Tolsztojnak voltaképp azokat a regényírói vonásait hangsúlyozza, amelyek saját módszerére is jellemzőek. A kelet-európaiság mellett realista ábrázolásmódját elemzi, amely az övéhez hasonlóan a szubjektum anyagi voltának, azaz „biológiai magvának” mélyéből halad a lelki folyamat és a gondolati anyag objektív szférába való kivetítése felé. Tolsztoj módszerében a XX. századi irodalom „orvos-alkattani iskoláinak az őst”, az ábrázoló elvű, lélektani

realizmus modern formáját csodálja. Akik ismerik Németh László munkásságát, tudják, hogy természettudományos felkészültsége milyen szerepet játszott életművében. A gyakorló orvos korában írt „státus praesens” óta az alkattani tényezők figyelembe vétele, sőt vezérelvként való érvényesítése jellemzi nemcsak szépirodalmi műveit, hanem tanulmányait és kritikáit is. „Alkat és sors” összefüggését tanúsítja minden műve, és Tolsztojhoz hasonlóan, ez határozza meg realizmusát is.

Ahogy Tolsztoj a biológiai-pszichológiai adottságokból bontakoztatja ki a hőse életét meghatározó problémát, úgy hordják Németh hősei is alkatukban a sorsukat. Karenina Anna, Kurátor Zsófi vagy Kárász Nelli önmagának a végzete. Ebből következően nincs szubjektum objektív szféra nélkül. Az alkattani tényezők csak konkrét történelmi-társadalmi helyzetben valósulhatnak meg és tölthetik be a sors szerepét, mint ahogy az egyén intellektusában is benne van az általa érzékelt mindenség. Németh az 1948-as „Regényírás közben” realizmussal foglalkozó részében épp a külső-belső tényezők összefüggését hangsúlyozza és Tolsztojhoz hasonlóan feladatának tartja, hogy egymást fedő kettősségüket ábrázolja. Tolsztoj és Németh lélektani művei ezért társadalmi, család- és történelmi regények is egyben.

A negyvenes években Tolsztoj tehát avval hatott Némethre, hogy a célul kitűzött kelet-európai lelkiséget, alkat és sors összefüggését az erkölcsi választás felé hajlítva, történelmi folyamatba és széles társadalmi képbe ágyazva mutassa fel. Az 1948-as Égető Eszter Németh pályájának egyik legnagyobb vállalkozása. A Gyász és az Iszony mitikusra hangolt lélekállapotát ötvözi benne a tolsztoji lélektani-társadalmi, valamint a család- s a pedagógiai regényformával. Sajátos közép-kelet-európai sorsú és lelkiállapotú emberek körképét adja, központban az erkölcsé révén sorsa fölé magasodó nőakkal. Noha ebben a művében is az erkölcsi eszményt képviselő példaembert keresi, Égető Eszter áldozatos életével csak a természetből fakadt, ösztönös erkölcsöt tudja példázni.

IDEOLOGIAI TÉZISREGÉNY

Németh Tolsztojhoz hasonlóan, erkölcsi vonatkozású életfilozófiát hirdetett. Tolsztoj valláspótló messianisztikus humanizmusa és Németh minőségideája egyaránt az ember erkölcsi fejlődését kívánta elősegíteni. Noha gondolatkörüket tanulmányokban is kifejtették, szükségük volt egy másik műfajra is, amelyben az életet szolgáló eszmekört az élet közegébe állítva, az élet nyelvére fordítva teheték közzé. „Az én szépirodalmi munkáimat az üdvösség-harc-ábrázolás fűzi egybe” — vallotta Németh. Tolsztoj pedig a Feltámadásban sűrítette mindazt, ami véleménye szerint „hasznos lehet az embereknek”. A moralista gondolkodók célja már nem tisztán szépirodalmi, hanem megváltónak hitt eszmék közlése.

Hogyan érvényesül az életfilozófia az életben? — A kérdés teljesebb igényű megválaszolására a regényformát tartották alkalmasnak. Gondolati anyagukat lehetőség szerinti életes cselekménybe és megfelelő alkatú hősbe oltották, hogy figyelemmel kísérhessék a fejlődését. Ennek következtében került előtérbe Tolsztojnal és Némethnél is a lélektani vagy tudatregény fejlődési-nevelődési változata. Ilyen keretben jobban kifejthették, főként pedig továbbadhatták eszmekörüket, mint egy elvont, tudományos igényű tanulmányban.

Korunkban több életfilozófiát képviselő regényirányzatot sorolhatnánk fel, amelyek időben közelebb állnak Némethhez, mint a korábbi nemzedékhez tartozó Tolsztoj világa. Mindjárt a negyvenes-ötvenes évekbeli egzisztencialista iskola jó néhány képviselőjét említhetnénk. Ideológiai tekintetben azonban Némethet Tolsztojhoz köti moralista volta, a már említett közép-kelet-európaiság problémája, ebből fakadó eszmei rokonságuk, valamint művészetük iránya.

Gondolatkörüket mindketten életrajzi ihletésű közegben és rokon alkatú személyiségtudaton keresztül bontakoztatták ki. A Feltámadás Nyehljudov grófja, vagy az Irgalom orvostanhallgató Kertész Ágnese ha nem is szerzőjük alakmása, de hasonló társadalmi milióval és biológiai-pszichológiai adottságokkal rendelkező személyiség.

Németh egyik leggazdagabb életrajzi anyagú műve az Irgalom. Saját orvostanhallgató ifjúságának az emlékeit, szülei és tágabb családja hiteles történetét használta fel benne olyan mértékben, hogy a regény némelyik részlete, mint például Kertész tanár úr naplója, dokumentum értékű közleménynek is felfogható. Ám a rokonhős és története csak eszköz, hogy a szerző üdvösségtanának minden programpontját, ha úgy tetszik, téziséit, a tanítás hangsúlyával kifejtse.

Tolsztoj és Németh utolsó művében úgy tartotta meg a hagyományos regényformát, hogy túllépett a határain. A fejlődésregény szerkezetét követő ideológiai tézisregény már erősen szubjektív tendenciájú, és az önelemző, „álcázott lírai tanulmány” felé mutat.

A főszereplők belső lelki folyamata alig egy év alatt pereg le, de felöleli a távolabbi múltat és az esetleges jövőt is. Intellektuális vívódásuk a jelen-múlt-jövő dimenziójában mozog. Az említett egy évnyi időtartamba a szerzők saját lelki-tudati fejlődésük több évtizednyi eredményét építették, mint ahogy a hősök által érzékelt és láttatott külvilág is a kor sűrített tényanyagát tartalmazó és a belső lényegét kifejező társadalomrajz. Mindkét szerző a cselekménymozzanatokba iktatott esszéizáló betétekkel tágította a kor intellektuális látóhatárát, egyszersmind lassította és mindinkább az illusztráció szintjére helyezte magát a cselekményt.

Az objektív külvilágban végbement cselekményepizódok a belső lelki fejlődés állomásai, egyben az eszme tézisei. Erre a gondolati anyagot célja felé segítő belső-külső ritmusra épül mindkét regény szerkezete. Az első rész a felismerésé, második a kivonulása, végül a harmadikban következik be a hős lelki feltámadása. Nyehljudov és Kertész Ágnes a szerzői ideológiának megfelelően, egyaránt önmaga adásával, az emberiség tudatosan vállalt szolgálataiban találja meg léte értelmét.

Az említetteknel fogva az Irgalom irodalmunknak már nem a leíró, hanem az intellektuálisan értékelő törekvését jelzi. Az elmúlt évtizedekben a modern gondolati epika többféle iránya tűnt fel nálunk, amelyen belül Németh László utolsó műve az ideológiai tézisregény esszéizáló változatát képviseli. Hatalmas anyaga a XX. századi magyar értelmiség útkeresését és szellemi tájékozódását juttatja kifejezésre. Ezekre az értelmiségi szinten felmerült problémákra kíván a regény a sajátos némethi ideológiával választ adni.

Németh az Emberi színjáték és az Utolsó kísérlet során már kísérletezett az esszeregénnyel. Eszmeköre lényegét azonban a szóban forgó tézisregényébe sűrítette a tanítás hangsúlyával és a szellemi végrendelet igényével. Ebből következően a művészi teljességet és a lélektani hitelt is, mint minden ilyen műfajú alkotás, az eszme érvényre jutásának rendelte alá. Ez jellemzi egyébként Tolsztoj utolsó regényét is.

FELTÁMADÁS ÉS IRGALOM

Tolsztoj majd két évtizeden át készült a Feltámadásra, amit 1899-ben kezdett publikálni és utána már alig foglalkozott szépirodalommal. Németh pedig az Égető Eszter után tizenhét esztendővel, 1965-ben tette közzé utolsó regényét, az Irgalmat, amelynek ajánlásában arról beszél, hogy ez a műve egész írói pályáját átöleli a „fényrejutás káprázó keresgélésétől a fénytől megválás búcsúszaváig”. Ahogy Tolsztoj emberi-művészi világképe is három nagy regénye, a Háború és béke, az Anna Karenina és a Feltámadás összefüggése révén teljes, úgy az Irgalom is a némethi regényvonulat gondolatkörének a záróköve.

A közép-kelet-európai irodalomban mi állítja egymás mellé a több mint fél évszázadnyi időkülönbséggel napvilágot látott két művet? — Az említetteken túlmenően és a lényegyet tekintve: ideológiájuk azonossága.

Tolsztojt és Némethet a történelmi-társadalmi problémákra átfogóan feleletet adó, egyben azokon túlmutatni vágyó erkölcsi igény fűtötte. Életfilozófiájuk a mindenkori jövőt szolgálta, az önmagát formálni akaró emberiségnek adott erkölcsi programot. Gondolatkörük, mint már említettük, az ember tudatos önalakításán és erkölcsi tökéletesedésén alapul. A lelki feltámadás, meg az irgalmat gyakorló példa-

emberség magában foglalta a társadalomhoz és az emberiséghez való minőségi viszonyt is. Tolsztoj szerint az egyén erkölcsi fejlődése és a világ üdve összefügg egymással, ezért kezdi a Feltámadás Nyehljudov grófja a világ megjavítását először is önmagán: „Nem őt (a többi embert) akarom megjavítani, hanem önmagammat.” Evvel összefüggően az erkölcsi tökéletesedés folyamata Németh eszmerendszerében is a közös emberi vállalásához és a világ szolgálatához vezet. Ahogy Nyehljudov erkölcsi belátásból feladja főúri életét, felosztja birtokát, Kertész Ágnes is belátásból nyesi le vadóc ösztöneit, és fordítja az emberivel azonosuló világba, hogy megszeli önjelének és életet szolgáló erővé nemesedjenek. Feladják individuális énjüket, hogy a közös emberiben feloldódva valósíthassák meg önmagukat. Az erkölcs által rendezett világgépben az individuális én helyébe a „közös emberi” kerül.

Tolsztoj és Németh egyaránt hasonló társadalmi változást követelő és történelmi sorsforduló előtt álló helyzetből bontja ki a problémát. A Feltámadás a forradalom előtt álló századvégi Oroszországban, az Irgalom pedig a bukott forradalom utáni, a Horthy-restaurációbeli félféudális Magyarországon játszódik. Mindkét mű a kelet-európaisággal súlyosbított, széteső válsághelyzet körképét adja.

Tolsztoj Nyehljudov párhuzamos szerkesztéssel biztosított felismerésin keresztül döbent rá arra az iszonyú társadalmi ellentétre, ami a főrangúak életvitele és az orosz tömegek helyzete között van, amelyben „olyan életfeltételek alakultak ki, amelyek a pusztulásra jellemzőek”. Erkölcstelennek és tarthatatlannak ítéli nemcsak osztálya, hanem az egész állam, az egyház, a kormányzás és a közigazgatás rendszerét is. Kertész Ágnes pedig széteső családjá kórképen keresztül ismeri fel a korabeli magyar társadalom súlyos állapotát, egyszersmind a világ baját. Mindketten úgy láznak az erkölcstelennek és tarthatatlannak ítélt helyzet ellen, hogy kilépnek osztályukból. Nyehljudov az idegenné vált és bűnösnek ítélt arisztokrata világból, Ágnes pedig a számára olyannyira ellenszenves úri-polgári milióból. Egyformán utat találnak a néphez és a válsághelyzetből kiutat kereső forradalmárokhoz.

A néphez való hűződés jellemzi mindkét regényhőst. Nyehljudov a parasztok közé megy, felosztja földjeit, és feleségül akarja venni a miatta elzüllött majd elítélt Katyusa Maszlovát. A politikai foglyok körében öntudatra ébredt Maszlova azonban, noha szereti őt, visszautasítja ezt az ajánlatot. A természeti ember ösztönös áldozatkészségével emelkedik Nyehljudov fölé, akiről érzi, hogy nem szerelemből akarja elvenni, hanem csak a vétkét jóváteendő erkölcsi belátásból. Mivel ő valóban szereti Nyehljudovot, inkább a száműzött Szimonszonhoz megy, csakhogy erkölcsileg felszabadítsa. Éppúgy, mint Pierre Bezuhov Platon Karatajevától, Nyehljudov is a néptől, a természet gyermekétől kap példát az igazi emberségből. Hasonló élményekben van része a paraszt rokonokhoz, meg a Halmi „lenti” világhoz kötődő Ágnesnek is.

A történelem alatt élő, de a természettel kapcsolatot tartó közép-kelet-európai népi világgép segíti őket fejlődésükben. Mint minden primitív kultúrát, a közép-kelet-európai népit is olyan kollektív szemlélet táplálja, amelyet a lét jó irányú vállalása és igénylése jellemez. E szemlélet alapja a létért vívott örökös küzdelem, amely, mint a természet, nem lehet elbukásra ítélt, hiszen önmagában hordja a győzelmet, a mindig megújuló élet, az újjászülető természet, a lét jó erőinek szükségszerű diadalát. Ebben a folyamatban az ember nem egyéniségével kiemelkedő individuum, hanem az életet szolgáló és megtartó láncszem csupán.

Tolsztoj művésze ezt a fajta emberséget emeli fel úgy, hogy Török Endre meghatározását idézve, a „természet embere és a civilizáció embere közt az etikai koncentráció erejével — a születő új világrend — harmadik embere” felé mutat. Németh László szintén ezt a szemléletet akarja a nyugati civilizáció tudatos racionalizmusával ötvözni. Ilyen irányú törekvés kezdettől fogva kimutatható művészetében, de mint Tolsztoj hatására fellobbant célkitűzés, inkább csak az Égető Eszterben és az Irgalomban. Ahogy a Háború és béke Kutuzovja és Karatajevja a kelet-európai, Napóleon pedig a nyugati képviseli, úgy jelenik meg ez a kétféle emberség Égető Eszter és Méhes Zoltán alakjában.

De Tolsztoj hatására Némethnek is az a végső célja, hogy e kétféle emberséget a tanítás hangsúlyával, egy alakba sűrítve mutassa fel. Miként Nyehljudov, már

Kertész Ágnes is olyan ember, aki nemcsak ösztönös áldozatkészségből, hanem intellektuálisan értékelte tudatosságából vállalja az emberiség szolgálatát. „A sánta emberiséget, amelynek hitet kell adni, hogy futni tud, s a lábára is vigyázni közben, hogy sántaságába bele ne gabalyodjék.” Mert azok az elektrai, artemiszi vagy démetéri ősvonások, amelyek megszabják Kurátor Zsófi, Kárász Nelli vagy Égető Eszter sorsát, ott lapulnak Kertész Ágnes alkatában is. Belátó és az emberivel azonosulni akaró lelki feltámadása következtében azonban megszelídülnek, és életet szolgáló elvé nemesednek. A természeti ember ösztönszféráját már a racionálisan gondolkodó civilizált kormányozza és nemesíti meg az irgalmat gyakorló minőségideával.

Nyehljudov és Kertész Ágnes világformáló igénye tehát erkölcsi vonatkozású. Az erkölcsöt társadalmi célkitűzésekkel kapcsolják egybe, de az erkölcsi megtisztulás nélkül bekövetkező változást nem tartják üdvözítő megoldásnak. „A társadalmi feltételeket hiába változtatja meg, ha ezt az örültséget bennünk, magunkban nem tudja megfékezni — vitázik a minőségideát képviselő Ágnes a szocialista világképű Halmi Ferivel. — A megváltozott társadalmi feltételek nem máról holnapra, de azt is megfékezni — mondta fojtott hangon de elszántan Halmi.” Ágnes, éppúgy mint Nyehljudov, a forradalmárokhoz mint eszményekért küzdő emberekhez közeledik. Nyehljudov Marja Pavlovnán, Szimonszonon, Novodvorovon és Krilcovon keresztül ismerkedik meg a korabeli forradalmi mozgalmak különböző képviselőivel. Nyehljudov a kiutat kereső embert értékeli bennük, de megerősítik abbéli hitében, hogy az erkölcsi megtisztulásra nekik is éppúgy szükségük van, mint mindenkinek. Katyusa Maszlova azonban közöttük ébred ember voltára, és hatásukra jut el a lelki feltámadásig.

Ágnes Halmi Feri révén kerül kapcsolatba a magyar mozgalom embereivel, mint ahogy a fogságból hazakerült történelemtanár apa szovjetbeli emlékei, benyomásai is az új világ felé fordítják figyelmét. Mindezek hatására, az úri fiú Vetési, és az úri társadalomtól féltő szegénysorsú és sánta lábú Halmi közül az utóbbit választja élettársul. Mert Halmi társadalmi vonatkozásban képviseli a gyógyító elvet, s annak következtében, hogy „hisz valamiben”, az erkölcsi világrend mellett áll.

Ágnes az új világ felé lépő Halmi lelkéért küzd. Önmaga adásával akarja megváltani, mert voltaképp nem szerelemmel, hanem belátó, irgalmat gyakorló, nővéri érzéssel szereti, hogy Halmi lelke az öntökéletesítő erkölcsi ideával kiegészülve váljék teljessé. Feláldozza önmagát, hogy az erkölcsi világrend érvényesüljön, hogy a jövő ne a másokat tipró Vetésieké, hanem a „közös, emberiért” élő Halmiaké legyen.

Mindkét regényben kiutat kereső vagy jövő felé mutató igénnyel jelennek meg a korabeli forradalmi és szocialista törekvések. Tolsztoj eszmeköre — Lenin meghatározását idézve — a nagy forradalom előtti „paraszti-polgári forradalom” problémáját és útkeresését „tükrözi”. Az Irgalom pedig a szocializmust minőségideával beoltani kívánó némethi eszmekör hordozója.

E tanulmánynak nem az a célja, hogy Tolsztoj vagy Németh felfogását értékelje, hanem hogy a szóban forgó két mű közös eszmei vonásaira hívja fel a figyelmet.

Mindkét szerzőnek ugyanis az a nyilvánvaló célja, hogy a bekövetkező új társadalmi forma, egyszersmind a rákövetkezőnek az emberével is, mint közös emberi érdeket fogadtassa el az erkölcsi önnevelés gondolatát.

Az irgalomelv mint alapvető erkölcsi kategória vezérli mindkét művet. Ágnes jelképes értelmű orvosi hivatásával vállalja gyakorlását, mert a „sánta” emberiség szenvedésein, a világ baján, szerinte csak irgalommal lehet segíteni. Mint ahogy az irgalmat gyakorló mítoszbeli Antigoné sem tett különbséget bűnös és bűntelen testvére közt, az irgalomelvet Ágnes is, Nyehljudov is egyformán kiterjeszti mindenkire. Élére állítva mutatja ezt a problémát Nyehljudov és Krilcov osztályharccal kapcsolatos vitája. Olyan jellegzetesen forradalmi helyzetben, amikor az uralmon levők embertelensége már elviselhetetlenné válik, a szenvedő Krilcov „elsöprésüket” javasolja. Nyehljudov a „közös emberire” kiterjedő irgalom nevében utasítja el javaslatát: „De hiszen ők is csak emberek.” Egyszersmint ennek nevében kívánja az embertelennek ítélt magántulajdon megszűnését is, mert: „Mindenkinek egyformán joga van a földhöz és mindazokhoz a javakhoz, amelyeket a föld termel.” 1965-ös regé-

nyében Németh az irgalomelvet inkább a lelki- és a magánélet területén érvényesíti, és a legyőzött „lelki örültség” példáin keresztül utal a társadalmi változatokra.

Az idea valóra válthatóságának problémája feszíti mindkét művet. Céljukat azonban, hogy miként valósul meg az életfilozófia az életben, a szerzők voltaképp megválaszolatlanul hagyják. Mindketten csak a lelki feltámadásig vezetik hősiüket. A Feltámadás utolsó mondata így hangzik: „Hogy mivel végződik életének (mármint Nyehljudov életének) ez az új korszaka, azt a jövő fogja megmutatni.” Németh Tolsztojhoz hasonlóan szintén nyitva hagyja a kérdést, hogy az irgalmat gyakorló Kertész Ágnes viszonya a „sánta” Halmihoz, egyszersmind a „sánta” emberiséghez fakaszt-e virágot és milyen gyümölcsöt terem.

Tolsztoj és Németh utolsó művében a történelemformáló erők, az élet irgalmatlan realitása és az irgalomért esdő erkölcsi ideavilág közti egyensúlyt keresi. A megvalósulási lehetőséget mindketten a jövőben jelölik meg, amikor az objektív lét-szféra és a szubjektum belső világa harmonikusan fonódhat össze, mert egy szeretet-központú, közös emberi-tudatú erkölcsi világrend köti össze őket egymással.

Tolsztojnak és Némethnek a közép-kelet-európai emberségből kibontakoztatott messianisztikus humanizmusa a jelent és a jövőt kívánta szolgálni. Az önmagát formálni akaró emberiségnek adott erkölcsi programot, „hitet”, hogy a közös emberit és a lét jó erőt szolgálva „futni”, de szárnyalni is tudjon a mindenkori jövő felé.

CS. VARGA ISTVÁN

A sorsvállalás puskinsi példája

NÉMETH LÁSZLÓ: CSAPDA

„Int a végzet ujja:
Mering a költő szótlánul,
S kezéből a pisztoly kihull.”
(Anyegin)

Puskin magyar recepciója 1825-től napjainkig követhető nyomon. Nem egyművű íróként, de sokáig mégis inkább csak az *Anyegin* költőjeként élt az európai és a magyar köztudatban. Gyulai, Arany, Vajda, Jókai, Bérczy Károly, Ady Endre, Szabó Endre, Áprily Lajos, Illyés Gyula, Szabó Lőrinc nyomán vált a magyar irodalmi köztudat szerves részévé.¹ 1945 után új fejezet kezdődött magyar fogadtatásában. A legszebb Puskin-képet Németh László alkotta meg kismonográfiájában és a *Csapda* című drámában.

I.

Németh számára Puskin többet jelentett egyszerű olvasmányélménynél. Benne a szellemi és alkati rokonságot, a sorsban rejlő drámaiságot ismerte fel. Önjellemzően szép Puskin-képet rajzol kismonográfiájában² (Puskin, Bp., 1967). A magyar irodalmi fejlődés lehetőségeit is fürkészve újraértelmezi a puskinsi örökséget. Alkattani szempontból elemzi az orosz klasszikus tehetségét. Puskin természetében pólusok szikráztak össze: nyolcadrészt afrikai temperamentumú, heves, lobbanékony, gyorsan égő ember volt. Főként Pétervár szellemi, szociológiai közegében formálódtak eszméi,